

Monumentnummer*: 530437

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Status rijksmonument
Inschrijving register* 18 januari 2013
Kadaster deel/nr 82847/174

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
IJmuiden Velsen Noord-Holland

Locatiennaam Locatieomschrijving
IJmuiden

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondperceel
IJmuiden	Q			978
IJmuiden	Q			61
IJmuiden	L			6786
IJmuiden	Q			60
IJmuiden	Q			2074
IJmuiden	L			6619
IJmuiden	Q			2071
IJmuiden	L			6785
IJmuiden	Q			2072
IJmuiden	Q			2075

Omschrijving**

Inleiding

Een Europese verdedigingslinie

De Atlantikwall is een Duits militair stelsel uit de Tweede Wereldoorlog dat de hele Noordzee en Atlantische kust van Noorwegen tot aan de Spaanse grens besloeg. Primair was het stelsel, dat aanvankelijk nog Neue Westwall heette, bedoeld om een aantal belangrijke

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister
** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument
Datum van downloaden 12 july 2024

havens te verdedigen. Men wilde ook aanvallen op Engeland uit kunnen voeren. Gaandeweg kregen de tussen de grote havens gelegen strategische punten meer aandacht en werd een gericht bunkerbouwprogramma uitgevoerd. Vanwege de reële mogelijkheden tot een invasie vormde de verdediging van de Nederlandse en Normandische kust daarbij een zwaartepunt. Vanaf einde 1943 werd steeds explicieter rekening gehouden met een geallieerde invasie vanuit zee. Vanaf dat moment is de verdediging van de gehele Atlantische kustlijn ter hand genomen.

Drie bouwfases

De Atlantikwall kwam in drie fasen tot stand, in 1940-1941, 1942-1943 en 1943-1944. In Nederland vond de grootste bouwactiviteit plaats gedurende bouwfase 2, 1942-1943. Na het verlies aan het oostfront bij Stalingrad, wordt door het Duitse oppercommando besloten tot de bouw van een integraal en permanent verdedigingsstelsel langs de Atlantische kust. Men start een groot bouwprogramma voor het gebied tussen de Duits-Nederlandse en Frans-Spaanse grens (Spanje was neutraal). De voor Nederland zeer kenmerkende modulaire systematiek van grote en kleinere verdedigingseenheden, die samen een soort eilandenstructuur vormen, komt in deze periode tot stand. Er vindt standaardisering van de bouwwerken (bunkers) plaats, voortbouwend op de bunkertypen die reeds in 1936-1940 ten behoeve van de Westwall waren ontwikkeld. Onder andere wordt de 600-serie van zware bunkers ontwikkeld, die in vijf contingenten tussen november 1942 en 1944 wordt vrijgegeven. Ook worden de door de marine gebouwde open geschutsplaatsen 'verbunkerd' ('Schartenbauprogramm'). Met name in deze bouwfase is een enorme hoeveelheid civiele bouwwerken gesloopt. Langs hele kuststroken wordt de bebouwing weggevaagd. Dit heeft de nodige impact op de burgerbevolking.

Militair strategische structuur

In de Nederlandse krijgshistorie werd de vijand altijd uit het oosten verwacht. De Atlantikwall richt zich naar het westen, waarmee deze zich wezenlijk onderscheidt van alle Nederlandse vestingbouw tot dan toe. Nederland kent binnen de Atlantikwall een geheel eigen, zeer herkenbare militair-strategische opbouw. Deze kreeg met name in de tweede bouwfase van de Atlantikwall gestalte. Het betreft een hiërarchische verdedigingsstructuur, bestaande uit modules met onderling verbonden commandostructuren. Van groot naar klein zijn dit de 'Festungen', 'Verteidigungsbereiche', 'Stützpunkte', 'Stützpunktgruppen' en 'Widerstandsnester'. In deze structuur gaat de aandacht primair uit naar de verdediging van de grote zeehavens. De aanleg en bouwwerken vormen een zeefront. Ook de steeds kleinere eenheden dienden ter ondersteuning van de verdediging van de grote havens. Daar waar een luchtaanval of luchtlandingen in het achterland werden verwacht, werd een landfront aangelegd, veelal met anti-tankmuren, droge of natte anti-tankgrachten en verplaatsbare hindernissen op de accessen. Het Landfront Vlissingen en Zuidfront IJmuiden zijn daarvan voorbeelden.

Pas in een laat stadium van de oorlog, toen een geallieerde invasie daadwerkelijk werd verwacht, is de gehele kustlijn ('Freie Küste') in permanente staat van verdediging gebracht (derde bouwfase). Dat gebeurde voornamelijk met verplaatsbare hindernissen en mijnenvelden. Overigens waren de stranden al vanaf het begin van de oorlog niet meer vrij toegankelijk ('Sperrgebiet').

Het Nederlandse kustgebied viel onder twee oppercommando's. Het noordoostelijke deel, de gehele kust vanaf de Waddeneilanden tot aan de zuidelijke Scheldemonding viel onder de Duitse Noordzeecommandant (W.B.N. ofwel Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden). Het gedeelte vanaf de zuidelijke Scheldemonding behoorde tot het 15e leger in België en Frankrijk. Gedurende de oorlog veranderde de strategische rol van bepaalde havens en gebieden en daarmee ook de commandostructuur, functies en benamingen. De Verteidigungsbereiche Vlissingen, IJmuiden en Hoek van Holland werden aan het einde van de oorlog (1944) bijvoorbeeld Festungen en kwamen daardoor hoger in de hiërarchie te staan. De bouwwerken werden steeds aangepast aan de

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

nieuwe rol van de module waarbinnen ze vielen. Mede deze dynamiek maakte de Atlantikwall tot een zeer modern verdedigingssysteem.

Verdedigingsbereich en Festung IJmuiden

In de strategische visie van de Duitse bezetter moest een aantal plekken langs de Nederlandse kust snel van verdedigingswerken worden voorzien. In eerste instantie de belangrijke havens waarbij IJmuiden vanwege het Noordzeekanaal met zeesluizen, de in 1918 opgerichte Hoogovens (staal) en de korte afstand tot Engeland boven aan de prioriteitenlijst stond. Al in mei 1940 werd begonnen met de bouw van een scheepsbunker voor de S-Boote. Ook een deel van de marine-luchtafweerbatterijen in en rond IJmuiden werd reeds gebouwd voordat er definitief sprake was van de Atlantikwall, toen er een gestructureerd systeem werd opgezet. Het belang van IJmuiden blijkt uit het feit dat het op 8 juli 1942 werd uitgeroepen tot Verdedigingsbereich en in januari 1944 tot Festung, in strategisch opzicht de hoogste haalbare status binnen het verdedigingssysteem van de Atlantikwall.

Bij IJmuiden werden een Seefront (tegen aanvallen vanuit zee) en een Landfront (tegen aanvallen vanuit het achterland) ingericht, met aan weerszijden van de sluizen een eigen hoofdkwartier, communicatiebunker en hospitaal. Het hoofdcommando bevond zich op Landgoed Beeckestijn. Het zogenoemde Kernwerk IJmuiden bevond zich op het reeds bestaande forteiland in de monding van de Noordzee. Dit fort was gebouwd in 1880-1887 als onderdeel van de Stelling van Amsterdam en werd nu met een groot aantal betonnen werken uitgebreid. Een Kernwerk diende als reduit waar men zich kon verschansen wanneer de vijand de linies zou doorbreken.

Batterij Heerenduin

Eén van de onderdelen van het Seefront IJmuiden is de Marineküstenbatterie ofwel kustbatterij Heerenduin, een gebruikelijk onderdeel van de bescherming van havensteden door de Duitse bezetter. Batterij Heerenduin had aanvankelijk de naam Batterie Prien, naar de onderzeebootkapitein Günther Prien. Later is deze naam in onbruik geraakt.

De batterij Heerenduin is opgebouwd volgens een standaardprincipe voor een kustbatterij bestaande uit een vuurleidingpost (Leitstand) met daaromheen een aantal opstellingen voor zwaar geschut. Achter de geschutsbunkers lagen onderkomens voor munitie en manschappen. De bunkers waren deels verbonden door poternes (onderaardse gangen). Tevens lagen hier de open geschutopstelling voor secundair geschut en zaken als zoeklichten. Op verdere afstand, op het strand en in het achterland, was eveneens ondersteund flankerend geschut opgesteld en een zogenoemd Peilstand, een meetpost van waaruit commandogegevens werden versterkt. De eerste kanonnen van het type 17 cm S.K.L./40 die beschikbaar werden gesteld voor Heerenduin, waren afkomstig uit de Eerste Wereldoorlog en in oorsprong opgesteld op slagschepen.

Bijzonder op batterij Heerenduin zijn de nog aanwezige opstelplaatsen voor geschut uit het begin van de oorlog, toen er nog geen sprake was van de Atlantikwall en de daarvoor typerende kazemattering van bunkers (Schartenbau). In de loop van de oorlog kreeg het landleger een grotere rol in de bouw van betonnen verdedigingswerken, terwijl aanvankelijk vooral de marine aan zet was. De marine werkte met wendbaar geschut in de open lucht (zoals op oorlogsschepen). Het landleger ging uit van vaste opstelplaatsen die voldoende weerstand moesten bieden om tegenaanvallen te doorstaan. Op Heerenduin bevinden zich zowel vroege, open opstelplaatsen als bunkers uit een latere periode. Opvallend genoeg zijn deze bunkers ook ontwerpen van de marine, uit de tussen 1942 en 1944 ontworpen M-serie. De vier bunkers van het type M272 werden einde 1943 gebouwd en waren in mei 1944 operationeel. Vlak daarvoor, in maart 1944 was batterij Heerenduin getroffen door het bombardement op de nabij gelegen S-

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

bootbunkers.

Ten zuiden van Heerenduin ligt batterij Olmen, die onderdeel uitmaakt van het Landfront. Het is vrij ongebruikelijk dat Land- en Seefront zo direct in elkaar overlopen.

Omschrijving

De BATTERIJ HEERENDUIN (Seeziel Batterie Heerenduin) uit 1940-1944, gelegen in het duingebied ten zuiden van de Zuidpier van IJmuiden. De batterij is opgebouwd volgens een standaardindeling van dit type kustbatterijen.

In het terrein zijn nog aanwezig de centrale vuurleidingspost, een bunker van het type M178 (Leitstand, Baunummer 5831a) uit 1943 naar ontwerp van de Duitse marine. Deze wordt omringd door vier geschutskazematten van het type M 272 (Geschützchartenstand, Baunummern 5833a, 5834a, 5835a en 5836a) daterend uit 1943-1944, eveneens naar ontwerp van de Duitse marine en twee daarbij behorende munitiebunkers van het type 134 (Regelbau, Baunummern 5832b en 5841a). De munitiebunkers zijn een ontwerp van de Duitse landmacht uit de Westwallperiode 1938-1941. Tevens bevinden zich op het terrein twee nog zichtbare open geschutsopstellingen uit 1940-1941 ten westen van Baunummer 5841a en ten zuiden van Baunummer 5836a in het terrein. Bij de laatste opstelling is naast beton baksteen toegepast. Verder resteren ondergrondse verbindingen (poternes) tussen de bunkers en zijn sporen van veldwerken zoals loopgraven in het terrein herkenbaar. In enkele bunkers zijn nog muurschilderingen uit de bezettingstijd aanwezig.

Waardering

De BATTERIJ HEERENDUIN (Seeziel batterie Heerenduin) uit 1942-1944 is van algemeen belang uit oogpunt van stedenbouwkunde, architectuurhistorie, cultuurhistorie en militaire historie:

- als onderdeel van de Atlantikwall, die zich uitstrekt van Noorwegen tot de Spaanse grens en in verschillende fasen tussen 1940 en 1944 werd gebouwd door de Duitse bezetter. Het betreft de laatste permanente verdedigingslinie in de Europese geschiedenis en is van internationaal belang;
- als onderdeel van het kralensnoer van bunkers en bunkercomplexen langs de Nederlandse kust, die onderdeel vormen van de Atlantikwall en waartoe tevens een aantal belangrijke commandobunkers en bijvoorbeeld vliegvelden in het binnenland behoorden;
- als onderdeel van het voor de Atlantikwall en zeker voor Nederland typerende modulaire verdedigingssysteem en meer specifiek als onderdeel van het Verdedigingsgebied en latere Festung IJmuiden;
- vanwege de markante ligging op de duintop ten zuiden van de haven van IJmuiden, die met het fort IJmuiden (Kernwerk IJmuiden) een historische gelaagdheid van verdedigingswerken vanaf 1880 kent en ten tijde van de Duitse bezetting onder andere als uitvalsbasis voor S-Boote (Schnell-Boote) diende;
- als uiting van het strategisch belang van IJmuiden sinds de aanleg van het Noordzeekanaal in 1865-1876, dat mede om die reden in de Stelling van Amsterdam was opgenomen. De havens, de Hoogovens (ijzererts) en de nabijheid van Engeland waren ook voor de Duitse bezetter van groot strategisch belang. Daarom werd IJmuiden vrij snel na het uitbreken van de oorlog van de nodige verdedigingswerken voorzien. Uitzonderlijk binnen het Europese geheel van de Atlantikwall was de uitvalsbasis voor S-Boote (Schnell-

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Boote) waarvan één van de bunkers nog aanwezig is;

- vanwege de herkenbare functie als kustbatterij (luchtdoelbatterij) en onderdeel van het Seefront IJmuiden binnen het ter weerszijden van het Noordzeekanaal gelegen systeem van Land- en Seefront ter verdediging van het Verdedigingsgebied en latere Festung IJmuiden;
- als voorbeeld van een kustbatterij uit de beginperiode van de oorlog waar nog open geschutsopstellingen (volgens de werkwijze van de marine) werden toegepast en voor zover bekend als enige in Nederland, daadwerkelijk zijn behouden; het betreft een uniek voorbeeld van de strategische veranderingen binnen het verdedigingssysteem van de Atlantikwall;
- als voorbeeld van specifiek Duitse gestandaardiseerde bunkerbouw waarvan voorbeeldboeken (Typenhefte) behouden zijn; de standaardtypen werd echter in veel gevallen aangepast aan de plaatselijk beschikbare materialen en landschappelijk omstandigheden;
- als voorbeeld van een Leitstand ofwel centrale geschutsbunker van het type M178 waarvan dit het enige in Nederland gebouwde en bewaarde voorbeeld is;
- als voorbeeld van in het werk gestorte betonnen bouwwerken in een houten bekisting die nog zichtbaar is in de huid van de bunkers;
- als zichtbare en tastbare onderdelen van een complex militair systeem, waar naast de betonnen werken ook zaken als loopgraven, wapens (kanonnen en mitrailleurs), verplaatsbare versperringen, afrasteringen en dergelijke behoorden; deels nog aanwezig zijn, al dan niet als archeologische sporen in de ondergrond van het terrein;
- vanwege de bijzondere fysieke relatie met de direct tegen Heerenduin gelegen luchtdoelbatterij Olmen die onderdeel uitmaakte van het Landfront IJmuiden;
- als 'lieu de memoire' ter herinnering aan de Tweede Wereldoorlog;
- als verwijzing naar de immateriële oorlogsgeschiedenis van IJmuiden zoals de sloop van de oude dorpskern, de gedwongen evacuatie van de bevolking (Sperrgebiet) en de heftige bombardementen en beschietingen waarvan de verhalen nog steeds onder de plaatselijke bevolking leven;
- vanwege de herinnering aan de oude dorpskern die ten behoeve van de aanleg van de Atlantikwall en het vrije schootsveld vrijwel geheel is gesloopt en direct daarmee samenhangend vanwege de relatie met het van nationaal belang geachte Wederopbouwgebied Atlantikwallzone IJmuiden;
- de onderdelen zijn redelijk gaaf tot gaaf bewaard en laten zich voor het grootste deel nog goed in het veld herkennen.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Omwalling

Functie

Batterij

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegevens voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument